

4989-4995

1931
202.3
G-38

362

Գ Ի Ր Վ

Բ Ն Ո Ւ Թ Ե Լ Ն

Յ Օ Ր Ի Ն Ե Լ Յ

Յ. ՏԻՂԻԹԵԱՆ

Տ Պ Ե Ա Ն

Կ Ո Ս Տ Ե Ն Դ Ն Ո Ւ Պ Օ Ղ Ի Ս

Ի Տ Պ Ա Ր Ա Ն Ի Ե Ր Ի Յ Ե Ղ Բ Ա Ր Յ Ա Ր Ա Պ Ե Ա Ն

1856

9246

175
40

ՅԼՈՒԼՅ՝ ԱՐԱՆ

Ինձի պիտի հարցունեն , թէ ինչո՞ւ կը գրեմ :
Եւ իբրեւ պատգամ չեմ խտար իմ կարծիքներս ,
բայց միայն փորձով , խորհրդածութեամբ , եւ
պատմութեան կարգէն քաղածս ազգիս կընուի-
րեմ , որ իմ սխալներուս վրայ անաչառ դատումներ
ընելով , ճշմարտութիւնը 'ի լոյս ընծայուի : Աշ-
խարհիս սկիզբէն մինչեւ այսօր որչափ հեղինակներ
եկեր են , բոլորին գրածը ճշմարտութիւն չէ . բայց
կարգացողներուն դատումը դրդելու առիթ ըլլա-
լով , շատ ճշմարտութիւններ երեւան են ելեր :
Սոնթէսկիէօ կըսէ թէ ամենառջինէ գիրք մը կար-
դալով ալ՝ բան մը սորված եմ . անանկ գիրք չը
գտնուիր որ կարդալով բան մը չը սորվըմ . շատ
անգամ հեղինակը նիւթի մը վրայ բան մը կը գրէ .
կարգացողը այն նիւթէն ուրիշ բաներ կը հանէ ,
եւ կը գտնայ որ հեղինակին միտքէն ալ անգամ ան-

ցած չէ : Այսօրվան օրս Հոմերոսի բանաստեղծու-
թեան մէջէն անանկ բաներ գտած են , եւ անանկ
գեղեցկութիւններ կը տեսնեն , որ Հոմերոսի մըտ-
քէն անցած չէ , եւ այն գեղեցկութիւնները գրած
Ժամանակը ամէնեւին հասկըցած չէ : Ասոնց բո-
լորնալ ընթերցողներուն խորհրդածութենէն ա-
ռաջ եկած բաներ են : Բայց ինծի պիտի ըսեն թէ
քու գրածներդ ոչ Հոմերոսի բանաստեղծութեան
կը նմանին , եւ ոչ իմացականութեան լոյս կուտան .
կարելի է , որ այսպէս գրելովդ մտքերուն վրայ խաւար
իջեցունես . Աս սա կրնամ պատասխանել . Թող ի-
րենք ալ գրեն , եւ իմ իջուցած խաւարս փարա-
տեն . սխալ չըկայ որ ճշմարտութեան լոյսը տեսնե-
լով չըկորնչի . ես խաւար կ'իջեցունեմ , թող լոյսը
ետեւէս հասնի : « Ի ծագել արեւոյն իրնչին ասպեղս » .
Արեգակին լոյսը աստղերը չեն կրնար խափանել .
Ճշմարտութիւնը մէկ քանի հոգիի զրուցածովը
կամ գրուածովը չը գոցվիր . ամէնուն կազդէ եւ
մէկը չը կրնար ուրանալ . երանին այն է որ ճշմար-
տութիւն ըլլայ :

Ա՛նք հիմայ կրօնքը մարդկային ազգին մեծ
դաստիարակ ըլլալը եւ ընութեան մէջ ինչպէս կար-
դացուիլը պիտի հաստատենք համառօտաբար . որ-
չափ որ պատմութիւնը ցուցուցեր է եւ մեր խել-
քը կը վկայէ :

Ա՛ եց ամիս է 'ի վեր՝ կաշխատէի որ այս նիւթիս
վրայ ընդարձակ պատմական տեղեկութեամբ գործ
մը առաջ բերեմ , ասոր համար Շաթօպրիեանի « Գի-

Քրիստոնէոս-լէան անուանով եւ իր-լի-ան պատմ-լէան
ըսուած գիրքերը օրինակ բռնելով , եւ ուրիշ ա-
սոնց նման գործքեր կարդալով , շատ մը նիւթ
ժողովեցի , բայց նայեցայ որ շատ ընդարձակ բան
պիտի ըլլայ . ժամանակ ալ չը պիտի ունենամ կա-
տարելագործելու , մէկդի ձգեցի ուրիշ ժամանակի
մը համար . բայց այս նիւթերը կարգադրելու եւ
պէտք եղած բացատրութիւնները տալու մտքով
միշտ կը խորհրդածէի : Այս խորհրդածութիւնները
եւ այն նիւթերը սա համառօտութիւնը ամփոփե-
ցին մտքիս մէջ . կարելի է առջի ըսածս գլուխ չը
կրնամ հանել , որովհետեւ քիչ մը ծանրը բան է ,
գոնէ այսչափը չը կորսովի ըսելով գրիչի առինք :

Կաղաչեմ ընթերցողաց , որ ներողամիտ ըլլան
սխալներուն . եւ թէ որ մէկ զրուցուածք մը ուրիշ
մեկնութիւն առնելով մոլորական երեւայ ալնէ .
իմ կարծիքս այն չըլլալը , եւ իմ տգիտութիւնս
գիտնալով՝ տգիտութենէս առաջ եկած սեպեն , չէ
թէ գէշ դիտաւորութենէ :

ԲՆԵԿԵՆ ՉԳԵՑՈՒՄ

ԿՐՕՆՎ

ԳԼՈՒԽ Ա.

Կրօնքը կենցաղագիտական սահմանադրութիւն չէ. եւ ոչ կառավարութեան գործիք: Սոսկ բարոյականը մարդս չը կրնար յագեցունել. մինակ բարոյական վարդապետութիւնը առանց կրօնքի ցուրտ է: Կրօնքի մը բարոյականը ընդունելով՝ ուրիշ վարդապետութիւնները մէկդի ձգող ազգերը անգութ, անողորմ, եւ պաղ զգացումի տէր են, ազատ կերպով բռնութեան տակ ինկած են: Այնպիսի ազգաց մէջ քիչերը հարուստ՝ շատերը աղքատ են: Անգութ ազնուականութեան տակ ինքզինքը ազատ կարծող ժողովուրդը խեղճ՝ վիճակի մէջ է. եւ մարդկային զգացմանց ջերմութիւնը պաղելով նիւթականութեան տակ ինկած է:

Իսլոր մարդկային բարոյական կարողութիւնները կրօնքի կը բաղձայ. կրօնքը այն բաղձանքը կը լե-

ցունէ . եւ գեղեցիկ մշակութիւն մը կրնծայէ :

Աստուածային Նախախնամութիւնը անանկ է ուզեր , որ մարդոց մեծ ընդհանրութեանը մէջ՝ կրօնական զգացման ծագիլը . որ աստուած մարդոց սրտին մէջ դրեր է , ամենապարզ եւ ամենավսեմ խոհրդածութեան լոյս ընծայելուն կապուած ըլլայ . որ է իր գերագոյն բարերարին էութիւնը իրեն յայտնուիլը : Այս զգացումը այն ժամանակը կը ծաւալի բնականաբար , ինչպէս ծնողասիրութիւնը մէկ տղին սրտին մէջ կաճի , երբ կ'սկսի հայրը ճանչնալ : Կը հաստատի եւ կը լուսաւորի օր է օր փորձով եւ խորհրդածութեամբ . կ'սկսի աճիլ խճմտանքին մէջ , կը մեկնէ , կը բազմապատկէ , կը կատարելագործէ մարդու բարոյականութիւնը : Առանց ասոր իմացականութիւն ունեցող ստեղծուած մը անկատար է , գիտես թէ ընդհանուր բընութեան ծառէն ինկած պտուղ մը , որ իր հասունութեանը չէ մերձեցած :

Քաղաքակրթութեան սկիզբները՝ կրօնքը մարդկային ընկերութեան դաստիարակն է եղած . իբրեւ մայր արհեստից , գիտութեանց , բարուց , եւ օրինաց . որչափ որ քաղաքակրթութիւնը յառաջագիմութիւն կ'ստանայ , այնչափ սաստիկ լուսաւորութիւն կրնծայէ ընկերութեան . բարոյականութեան եւ երջանկութեան վերաբերեալ հետեւեւեւութեանց մէջ պարունակուելով , աւելի բարերար , աւելի մեծ , եւ աւելի մաքուր ըլլալը կը յայտնուի : Այն է որ գեռահասակ մանկան սրտին մէջ կ'սկսի լեցունել արդարութեան եւ բարութեան առաջին խրատները . այն է որ պարտականութեան զգացումը ճաշակել կուտայ . մարդու կենացը մէջ եղած

փորձութեանց ամէն ժամանակին ընկերանալէն
 ետքը , երբ զգայարանքը կը տկարանան եւ երկ-
 րային բաներէն կը զրկուին . նոր ուժ մը եւ նոր
 տեսարան մը կընծայէ : Այն կենաց արշալոյսն ու
 արեւմուտքը իր աստուածային ճառագայթներով
 լուսաւորած ժամանակը աւելի գերազոյն եւ ազ-
 դու է ; կրօնքը մեր նպատակին առաջին ու վերջին
 գիւրն է . մանկութեան իմաստութիւն , ծերութեան
 երիտասարդութիւն է : Ի՞նչ որ մարդուս երկրի վրայ
 ըրած ընթացքը մեծ եւ մշտնջենաւոր պատրաս-
 տութիւն մըն է ինչպէս կը տեսնենք , պէտք է որ
 կրօնքը այն ընթացքին չորս կողմը պարունակէ այս
 երկան դաստիարակութեան նպատակը : Այլէկ նը-
 կատէ որ կրօնքը ամէն վիճակի պէտք եղածը իր
 մէջը կը պարունակէ այս դաստիարակութիւնը կա-
 տարեւագործելու եւ պողպատի ընելու : Հատ-
 տարբեր է մեր գերազանց կարծած վարժապետ
 հեղինակներուն սորվեցուցածէն կրօնքի դաստիա-
 րակութիւնը , որ հոգւոյ մտերիմ եղած կարողու-
 թեանցը կը դիմէ , այն կարողութիւնները կը սնու-
 ցանէ կը զարգացունէ , եւ միանգամայն գործադ-
 րութիւնները , որ կը կարգադրէ . ամենը մէկանց կը
 մշակէ , ամենը մէկզմէկու ներդաշնակելով յառա-
 ջագիմութիւն կընծայէ . միշտ գործադրութեան
 դիմել կուտայ , ամենէն աւելի հոգւոյ կարողու-
 թիւններուն կենցաղական սկզբանցը դիմելով , ա-
 ւելի մաքրութիւն եւ ժիրութիւն կը շնորհէ : Կրօ-
 նական զգացումը՝ անանկ զգացումն է , որ պաշ-
 տելու կ'ստիպէ , միանգամայն կը պարունակէ սէր ,
 յարգութիւն , հնազանդութիւն , եւ երախտագի-
 տութիւն ու հաւատարմութիւն : Արկիրպագու-

Թիւն մը նէ կարողութեան . իմաստութեան , ան-
սահման բարութեան , անսահման արդարութեան :
Բարոյական զդացում մը չըկայ որ մէջը չառնէ .
սկզբունքը չ'ամրացունէ , եւ սահմանը չընդարձա-
կէ : Որչափ որ հոգւոյ յատուկ մեծութիւն եւ
բարձրութիւն կը հաղորդէ , այնչափ ալ միշտ պար-
զութեան եւ խոնարհութեան կը հրաւիրէ . միան-
գամայն աշխուժութիւն եւ հանդարտութիւն կու-
տայ , ինքըզինքին չապաւինելու գաղափարովը մե-
ծամեծ քաջութեան ջանքը կընկերացունէ . եւ բո-
լոր զգացումը արարածքին կը նուիրէ : Սրտին ա-
մէն ազնիւ շարժումները կատարելութեան գա-
ղափարին կընթացունէ . եւ լաւագոյն կենաց ան-
սահման տեսարանը միշտ կը գրգռէ կատարելու-
թեան հասնելու , միանգամայն իր ջանքին մեծ նը-
պաստ մը կը գտնէ : Արարչին ու իր մէջը եղած հա-
ղորդակցութենէն :

Սիրելով սիրել կը սորվի , սիրելու արժան ե-
ղածը սիրելով սէրը կը հասկըցվի : Աէրը կրօնքի
մէջ իր յատկութիւնը եւ իր սկզբնական աղբիւրը
գտաւ . անկեց կը բղխի անընդհատ կենդանի՝ աշ-
խոյժ՝ նորանոր երիտասարդութիւն , երկնային հրով
կը մաքրուի , անկէց կը ծաւալի բոլոր երկրիս վրայ .
կը շատնայ , կը պողաբերի , կը տարածի , կը լուսա-
ւորէ : Թէ որ մէկ միջոցի տահմանեալ շահի մը ըն-
կերութեան յարաբերութիւնը ազդու սրտի բոր-
բորումներ կընծայէ , հապա ինչպէս կըլայ յաւի-
տենական կապը , որ կը պարունակէ ամենէն խորին
եւ ամենէն ճիշտ բանը կեանքերնուս մէջ : Ամեն
էականերուն մէջ՝ որ մեզի հետ միացեալ են ընկե-
րութեամբ եւ բնականաբար , մարդն է , որ կրօն-

քով կրթութիւնով կը ճանաչէ մէկ սուրբ աւանդ մը, որ յանձնուած է իրեն կատարեալ եւ անսահման տէրէն. մեծ եղբայրութեան արմատը գտնուած է, մարդկային ազգը բնականեկան կապով կապուած է մէկ ապագայի մը ընկերութեան. անձանանչ չէ անոր համար այն եղբայրը, որուն ճակտին վրայ աստուածային ձեռքով տպագրեալ գիրերը կան: Ողորմածութիւնը երկրիս մէկ ծարէն միւս ծայրը սուրբ եւ գեղեցիկ համակրութիւն մը նէ սրտանց: Այս գեղեցիկ զգացումները որ բնութիւնը մեզի շնորհեր է, ի՞նչ անուն պիտի տայինք, թէ որ կրօնական զգացումներէ զրկեալ ըլլար, որոնց հոգին է: Բարեպետ՝ պատասխանէ. զուարճութիւն պիտի ըլլար, չէնէ՛ թոյն: Այս զգացումները մեզի կը յագեցունենին, չէնէ՛ կը մոլորեցունենին: Ի՞նչ պիտի մնար մեզի մեր սիրելիներուն հետ մասնակից ըլլալու: Ի՞նչ միտքով տրված է մէկզմէկ հասկընալին: Ի՞նչ աղքատութիւն պիտի ըլլար մեր լեզուին մէջ: Ի՞նչ աճքով պիտի նայէինք այս փախչող դիպուածին: Ի՞նչ յուսահատութիւն մէկզմէկ կորսնցուցած ժամանակնիս, մնաս բարովի օրը: Կրնայինք մի՞ ըլլար մէկզմէկու արդեօք երկրիս վրայ: Սեր հոգիները անցնել ու դառնալու ժամանակնին մէկզմէկու կը դպչէր. բայց մէկզմէկու չէր խառնուեր: Ամուսնական քաղցրութիւնը, մայրական գութը, բարեկամութեան սէրը ո՛ր պիտի մնային: Օրկուէիր պիտի այն գերազանց երիտասարդութենէն եւ ամեն յոյսերէդ: Իսկ ճ՝ մանուկ, հիմայ յիրաւի որբ պիտի մնայիր: Ա՛հ, թէ որ կրօնական կեանքը մարդկային ազգէն ետ քաշվի նէ, ո՞ր գաւաթը պիտի ժողովէ երկրի վրայ վազած

արցունքը : Ո՞ր բաժակը պիտի պարունակէ այսչափ
ափսոսանքը : Ո՞ր ձայնը այսչափ աղաղակները պիտի
դադրեցունէ : Հայրենիք մը ո՞ւր պիտի գտնայինք՝
ասկէ ետքը ո՞ւր պիտի ըլլայինք, ի՞նչ պիտի ըլլայինք :
Ի՞նչ մութ անապատի մէջ մէկ անհաստատ շուքի
մը ոտն պիտի առնէինք : Դամանակը մեզի համար
ներկայ մը ունի , բոլոր ապագան գոցուած է :
Հեռացուր սա բարակ եւ կոտրելու ընդունակու-
թիւն ունեցող սնտուկը , որ ընդհանրութեան կու-
ղոպուտով լեցուած է . հովին տուր երթայ սա ոս-
կորները , սա պաղ փոշին՝ որ ռամկական սխալմուն-
քը ժողովեր է : Մէկ սուտ ստուեր մը՝ որ մեզի կը
գոչէ , թէ այն որ եղեալ է եւ չըկայ , եւ չը կրնար
ըլլալ , եւ կը հերքէ պարապ տեղը յաւիտենական
բաժանման հրամանը , ինքնասիրութիւնը իրաւունք
ունի . եւ մինակ այն է խոհեմ : Սէր , երջանկու-
թիւն , այս երկու նպատակը մարդուն մէկզմէկու
հակառակ ծայրերն են , եւ ամենեւին մէկզմէկու
չեն յարմարիր : Թող յաղթեն ՚ի միասին ինքնա-
սիրութիւնը եւ անհաւատութիւնը . մէկ սարսափե-
լի տրամաբանութիւն մը երկուքին ալ հետեւու-
թիւնները տրվաւ . թող յաղթեն . ցրտութիւնը՝
մթութիւնը՝ ոչնչութիւնը՝ անոնց թագաւորու-
թիւնն է :

Ինքնասիրութիւնը . . . զրկեալ կրօնքէ , մարդը
ի՞նչ է որ ինքիրեն կրնայ կենալ : Ի՞նչ պիտի գըտ-
նայ իր մէջը որ սիրէ , նկատէ , պաշտպանէ : Ի՞նչ
տխուր մինակութիւն է : Ո՞հ տո՛ւր , տո՛ւր կրօնքը
սա տկար եւ կասկածոտ էակին : Այն ժամանակը
արդարութեամբ ինքզինք կը սիրէ , եւ ճշմարտու-
թեամբ ինքըզինքը սիրել կը սորվի , քաղցրութիւն

ներ կրնայ ճաշակել , եւ կը գտնայ պտուղներ իւր մինակութեան մէջ . այն բնազդը՝ որ ինքըզինքին բերաւ , օրինաւոր եւ համոզիչ կըլլայ . բոլոր արարածներէն զատուած , աչբին զըկըմիլը տեսնալով ալ ամենը իրեն կը մնայ . կը մնայ անոր անհունութիւնը , իր պաշտածը , իր յոյսերուն վախճանը :

Անզգայ մարմիններուն ընդհանուր ձգողականութիւնը իրենց նպատակին կը հասցունէ . եւ այն զօրութիւնը տեսանելի բնութեան ներդաշնակութիւնը կը պահէ : Սրտին վեհանձն փափաքը կը սխալմի մի : Ա՛յ կղմէկու վրայ ըրած ձգողականութիւնը մինչ 'ի յաւիտեան չը՛նետեր մի : Ա՛յ արհիս ամենագեղեցիկ կարգին համար ընդհանուր եւ մշտնջենաւոր ներդաշնակութեան սկզբունքը կորստիւմ կըլլայ մի :

Երօնքը զո՛հ կը մատուցանէ . զո՛հը հիմնական եւ ընդհանուր պայմանն է ծէսին ամեն տեղ եւ ամեն ժամանակ : Այս պատմական եղելութիւնը բացատրելու չը հոգնինք . չէ՞ մի որ սէրը անգամ կըրօնքին կենցաղական սկզբունքն է : Տալով կը սիրենք միշտ . որչափ աւելի զոհենք , այնչափ աւելի կը սիրենք . զոհելով մարդս ընտիր բան մը գտած չէ՞ մի : Այս զոհելու ունակութիւնը առատաձեռնութեան կըթուութիւնն է . ի՞նչ դժարութիւնը կայ իր նմաններուն համար զոհուելու , որովհետեւ ինքզինք աստուծոյ տալ կըլլայ : Ահա այս է ճշմարիտ զոհ , որ ողորմածութիւնը կը փնտռէ եւ բարութիւնը կը ցուցունէ :

Երօնքը գիտութիւն մը նէ . գիտութիւն մը սկըզբունքով պարզ , բայց շատ բարձր գործողութեան մէջ : Պագօնի սահմանը ասոր կը վայելէ . ի՞նչ մեծ

քնութեան թարգմանութիւնն է : Ինութեան մէկ
կտորը՝ որ աղէկ կը թարգմանէ, այն է որ մեզի մօ-
տիկ կը դպչի, եւ մեր երջանկութեան հիմն է եւ
մեր կրթութեան ժիրութիւնը տուող պիտանու-
թիւն մըն է. այն է որ մեզի յատուկ եւ մտերիմ է,
մեր վախճանն է : Սէկ պզտիկ ճանձի մը վրայ
մեզի աւելի կը մեկնէ քան թէ բնագիտաց արհես-
տը. անոնք մեզի գործը կը ցուցնեն, բայց այն հե-
ղինակը կը ցուցնէ : Լրօնքն է որ պատճառներուն
շղթան կը քակէ, պատճառին ճանաչումը կը մեկ-
նէ. որովհետեւ պատճառ չըլլար առանց առաջին
պատճառի. ճշմարիտ գիտութիւնը ուրիշ բան չէ,
բայց միայն պատճառներուն շարժմանը տեսականն
է : Լւելի ծանր ունակութիւնները խելքի ինչ
կրթութիւն տան պիտի : Ի՞նչ գաղափար պիտի տան
աւելի ընդարձակ որ աւելի բարձր աստիճանի հաս-
ցունէ : Ի՞նչ ճանաչում աւելի պիտի հասկըցունէ
կարգը. եւ այս մեծ մարդկային խելքին գործադ-
րութեանը գործիքը : Ո՞ր ազդեցութիւն ասկէ աղէկ
խորհրդածութեան պիտի հրաւիրէ. եւ այն խոր-
հրդածութիւնը աւելի քաղցր, դիւրին, եւ խորին
ընէ : Լրօնքը իմացականութեան կենաց ջահն է :
Լրօնքը ներքին դաստիարակութիւն մի է : Հոգւոյ
գաղտնիքներուն վրայ կը նայեցունէ խորհրդածու-
թեան աչքը : Լրօնքը հանճարին բեւեռային աստ-
ղըն է : Սեծ կարգադրութեան բոլորին կապն է :
Երեւութականաց եւ աներեւութից միութեան
յայտնութիւնն է, ճանաչելոց եւ անճանանչից, տի-
եզերքին ու խորհրդածութեան :

Իմացականութիւնը, առանց կրօնքի՝ տիեզերքին
վրայ թափառական, եւ արքայութեալ, մենակեաց,

իրերեւ կորուսեալ , իր խորհրդածութիւն ընելիք տեղէն ուրիշ տեղ չը տեսնալով , ինքզինքը գտնալու եւ ժողովելու տեղ չէր կրնար գտնալ . կրօնքով հայրենիք մը գտաւ . լոյսը ճառագայթ եղաւ որ էր պարզ եւ մարելու մօտ կայծ մը :

Կրօնքի տուած կրթութեանը մէջ սա երեւելի բանը կայ , որ սրտի զգացմունքը կաւելցունէ եւ իմացականութեան կարողութիւն կուտայ . որովհետեւ այս կարողութեանցը ծաւալում տալով հաստատութեամբ , եւ համարձակ ճամբով , եւ համառօտ կերպով , բարոյական կատարելութեան դիմել կուտայ , որ այս կարողութեանցը սեփական յարումն է :

Ինչպէս բարոյականութեան մէջ անանկ մէկ պարտականութիւն մը չը կայ , որ կրօնքը այն չը վըսեմացունէ եւ չը սրբացունէ . իմաստութեան խրատ մը եւ խոհեմութիւն մը չը կայ , որ չը պատուիրէ , եւ անոնք վերջին կատարելութեան հասցունելով գերազանց լեզու մը բանեցունէ : Իսրութեան կանոնագիրքը անկէց սրբազան յայտարարութիւն մը կառնէ . այս կանոնագիրքը մեր սրտին մէջ Աստուածային ձեռքով տպեալ է , յաւիտենական բարոյականութիւնը եւ իր հեղինակը իր սկիզբէն եւ իր էութենէն յայտնութիւն կառնէ . այն ժամանակը հետեւութիւնը իր սկիզբին կը բարձրանայ մէկ նոր հաստատութիւն մը ընդունելու . մինակ օրէնքը չէ որ կը յայտնուի , օրէնսդիրը ծածկող վարագոյրը կը բացվի , իր գործը կը յայտնէ եւ կը տպաւորէ կը հաստատէ հաւատացեալ խճմտանայ մէջ :

Պարտականութեան կարգերը հասկցիլը մութ

եւ դժուար է առանց յայտնութեան . ամենը կը լուսաւորին, կը հաստատին, կը պարզանան . կանոնները կարգ մը կընդունին : Պարտականութեան կանոնները, վերացեալ հակաախորհրդածութեան մէջ կը չորնան կը ցամբին . բայց ասով անոնք հոգի կառնեն, եութիւն կ'ստանան, եւ բոլոր զգացմունքը կը յափշտակեն, այն կանոններուն ամենը կենդանութիւն գտնալով պերճախօս լեզուով մը կը խօսին : Այլ հիմայ կրօնական մարդուն ընկերութեան ճիշտ կարգը ինչպէս կը տեսնուի : Այս կարգը անոր Արարչին հիմնած սահմանադրութիւնը ըլլալը կը յայտնուի : () րինաց արդարութիւնը յաւիտեանական արդարութեան զրոյցը կըլլայ անոր համար : () րինաւոր իշխանութիւնը գերագոյն պաշտօն կը սեպէ . իր գտնուած պաշտօնը իր յարմարութեանը կուտայ . իր վիճակէն գոհ կըլլայ, ինչ որ ըլլայ ներքին, հանգիստ է . որովհետեւ որու հնազանդիլը գիտէ, հնազանդելով ինքզինքը անոր կը յանձնէ :

Սարգը գործիք մըն է . կրօնքը մեզի ասոր ասանկ ըլլալը կը հաստատէ . բայց ինչ գերազանց գործիք կըլլայ անոր ձեռքը : Տեսանելի գործունեայներուն մէջ առաջին կըլլայ, որովհետեւ անտեսանելի շարժառիթը մինակ այն կը ճանչնայ, որ անոր մեքենան եղած է . խորհրդածութեան կարողութեամբ անոր նպատակին մինակ այն կընկերանայ : () Է որ ինքիրեն մէկ կառավարութիւն մը կը գործածէ, այս կառավարութիւնը հեղինակութիւն մը իրաւունք մը կուզէ : Այլ անոր պիտի տայ : Իր վրայ ունեցած իշխանութիւնը որ մենք օրէնսդրութիւն կը կոչէինք, հիմայ մենք Քահանայութիւն պիտի ըսենք : Այն զի մարդս իրեն համար Աստուա-

ծային կողմանէ առաքեալ իր պարգեւաբաշխիչը
կրլայ : Իր ազատութիւնը վայելելու համարձակ
է . որովհետեւ հայրենական կամքը ազատապէս
կրնայ կատարել : Կրօնական յարգութեան մէջ տե-
ղակալ ըլլալով, ինչ յարգանք կունենայ իր անձին :
Առանց հպարտութեան ինքզինքը կրնայ յարգել
աշխարհային նախապաշարմունքին գէշ կարծուած
աստիճանին մէջ . վեհանձնութեան յարգ մը կու-
նենայ որ աշխարհ ան չը գիտէ : Իր հպարտութիւնը
այնչափ պարկեշտ եւ այնչափ բարերար կրլայ, որ
արդար է : Ի՞նչ ունի ձեռքը . ամենուս հօրը բա-
րերարութենէ ուրիշ բան չունի : Լա ինչո՞ւ ստա-
ցեր է, տարածելու համար : Ա՛հա ազատ կարծեաց
բռնաւորութենէ ազատ : Ի՞նչ պէտք է թեթեւա-
միտ մարդուն դատումը , որ կարծեաց թագաւո-
րութեան տակը կը ճնշըվի : Գերազոյն վկայի մը
առջեւ կը քալէ , որ ճշմարտութիւնն է : Ա՛հա իր
տկարութեան բեռէն ազատեալ է : Կորուստի մէջ
ի՞նչ հաստատութիւն : Թշուառութեան մէջ ի՞նչ
հանդարտութիւն : Ա՛մենակարող պաշտպանութեան
տակ , մէկ լաւագոյն աշխարհի մը բնակիչ ըլլալը
անանկ կապերով կապուած , որ ինչ բան ըլլայ նէ
ըլլայ՝ չը կրնար քակել : Ոչինչ դիմադրութեամբ
ինքզինքը չը մաշեցուներ : Բաղցր եւ զուարճ հը-
նազանդութեան մը կը քաշվի . որ ապահովութիւն
կը ծնանի : Հոգւոյ ցաւերուն չորս կողմը ժողուած
ամպերուն մեջէն , այս զգացմունքով , լուսապայ-
ծառ ճառագայթ մը կը տեսնէ , որ երկինքէն կիջ-
նայ , յուսահատութեան սեւ ամպերը կը փարատէ :
Կրօնական մարդն է մինակ , երկրի վրայ անսահման
նեղութիւններով ձգուած , որ մխիթարիչ մը կը

գտնայ, եւ յոյս մը ունի: Երկիրը իր քաջերը ունի, կրօնքը միայն իր մարտիրոսները:

Կրօնքն է մինակ ցաւոց եւ հեծութեանց խոր հուրդը մեկնող, եւ հոգւոյ խորին տեղը իջնող: Երցունքները չը չորցունեն. բայց վազելու կը նըսկաստէ: Այսպէս ցաւոց գաղտնիքը գիտցողները, այս ճամբով հանգստութիւն գտնուիլը աղէկ կը հասկընան:

Կրօնքն է միայն, որ մարդոց յանցանքին թողուութեանը անսահան յոյս կուտայ, այս յոյսը աշխարհ շատ անգամ կարգիլէ, եւ մինչեւ անգամ խճմըտանքը շատ հեղ կը մերժէ. այս նորոգիչ յոյսը վերքը բժշկելու անժխտելի դարման է անոնք շահաւոր ընելու համար:

Բարութեան սէրը, մեր վրայ ունեցած իշխանութիւննիս չէ թէ մինակ շտկէ շիտակ կրօնքի մեջ կը գտնայ իրեն հաստատուն նպաստը. այլ բոլոր երկրորդական միջոցները՝ որ այս երկու մեծ բարոյական ուժերուն կրթութեանը կը հետեւին, աւնոնց ամենն ալ սաստիկ նպաստ ու շնորհ կընդունին: Առաքինութեան զուարճութիւնները խճմըտանքի վկայութեան համոզումը չեն մինակ. երկնային զուարճութեան բորբոքումն են. երախտագիտութեան զուարճութիւնն է, որ կը կատարվի, սիրոյ զուարճութիւնն է, որ ինքզինքը կը ցուցունէ եւ կը հաճի: Կոհեմութիւնը որ պարտականութիւն կը խրատէ, մէկ խելացի նախադասութիւն մը չէ, որ մէկ ժամանակի մը համար երջանկութիւն շնորհէ. այլ խորին պարգեւ մը՝ որ անհուն ապագայի մը կը պատրաստէ: Արմատցումը՝ որ բարութեան գաղափարը կը գրգռէ, վերացեալ եւ

տեաական գեղեցկութեան զմայլում չէ միայն . բարութեան ծէսն է , կենդանութիւն եւ էութիւն գտած . որ գեղեցիկն ու բարին անոր էութենէն թղխած , անոր ճառագայթը եւ պատկերն է : Արարչագործութեան մէջ . բարոյական ու նիւթական աշխարհին կարգը՝ որ մեզի կը յայանուի մեր մէջը մտնալով , ընդարձակ եւ հաստատ ներդաշնակութեան պէս , մեր կարողութիւնները համեմատութեան մէջ կը պահէ : Այս խաղաղութիւնը որ ըսկիզբն է բարութեանց եւ կարողութեանց սրտի , լուսաւորութիւն իմացականութեան . եւ ներքին ազատութեան աղբիւրն է : Այս խաղաղութիւնը կենդանութեան տարերքն է , որուն մէջ իմաստութիւնը անոյ շնչառութիւն մը կրնէ անմեկնելի . մահկանացու արարած մը հոգնած , կերպ կերպ ժամանակի մրրիկներէն սարսքիւած , կը հանգչի գերագոյն հազորդակցութեան մէջ որ կրնէ անոր հետ . որ բան մը չը կրնար շարժել , որովհետեւ ան սահմանութիւնը իրենն է . որովհետեւ հաստատութիւնը իր քովն է :

Անանկ մէկ նուազ կարողութիւն մը չունինք որ չարթննայ , ինքըզինքին չըգայ , անասնական կեանքին նեղուցէն չը փախչի , նիւթականութեան գերեզմանէն կրօնքի սրբազան ձայնով կանչուիլով : Ի՞նչո՞ր բնութիւնը հոգի մը կառնէ , լեզուի կելէ մեր հոգւոյն պատասխանելու . տիեզերքը կը բացվի իբրեւ տաճար բարձրելոյն . երկնային նշանները իբրեւ պատգամախօս կը տեսնուին . երկնային պըտուղները կաճին իբրեւ վկայ բարերարութեան . պարզ ծաղիկները կը հասկըցունեն անոր ներողամիտ բարութիւնը : Պայծառ երկինք մը , աստղալից

գիշեր մը . շնչառութիւն ըրած օդերնիս , ովկիանոսը , մրրիկը անգամ մեզի Արարիչը կը պատմէ : Արտաքին արարողութիւնները կը ծաւալի երկրիս վրայ իբրեւ երկնային շաղ . ոգի կուտայ , կը սրբացունէ , արարչութեան տեսարանը կը զարդարէ , իրեն ընկերակցութիւն ընել տալով : Սենակեաց արարողութիւնները կը օճական խորհրդակցութեամբ ինքզինքին քաշվելու ունակութիւնն ու մտածութիւնը կը հրապուրեն : Բնտանեկան արարողութիւնները , մահկանացու մարդուն գտնուած մութ տեղը որ կեանքը հոն կանցունէ , կը մաքրէ կը պաշտպանէ , երկրի վրայ ամենէն սուրբ տեսարանը կը բանայ , որ է աստուածապաշտութեան առաքինութիւնը : Լա այնպէս տիեզերք մը կընէ որ աստուածային շնորհքով լեցուած : Բնդհանուր ժողովրդոց արարողութիւնը քաղաքական ընկերութիւնը բարոյական ընկերութեան կը փոխադրէ : Լա մէկզմէկ չը ճանչցող անձանց մէկ տեղ գալովը ընտանութեան ժողով մը կը կազմէ : Տաղաւարները գիւղերուն ու քաղաքներուն մէջ հանդարտ եւ անմեղ զուարճութիւն ու զբօսանք կընծայեն . այս հանդէսները միակերպութիւնը կաւրէ . եւ երկան աշխատութեանց արժանի եղած հանգստութիւնը կուտայ . այս ծէսերը մէկ մարդկային նպատակին մեծ եւ ազդու , ու գերադոյն ժամանակին պատկերն են , իբրեւ բնութեան յեղափոխութիւնը , կընկերանան մեծ զուարճութեանց մէկ ծանրութիւն մը տալու , մեծ ցաւերուն գաղտնի քաղցրութիւն մը ընծայելու . ջերմեռանդ յիշողութեամբ կը սնուցանէ , չը գտնուողներուն հետ սուրբ հաղորդակցութիւն մը պահէ , եւ գերեզմանը անմա-

հական՝ նշաններով կը գոցէ :

Այսպէս կրօնքը կը կառավարէ . կը կատարէ մարդկային վեհ կրթութիւնը ընկերութեան եւ անհատին մէջ : Ատնցմէ աւելին ալ կայ . կեանքը կրթութիւն մը ըլլալէն կը դադարի, թէ որ կրօնքը իր նպատակը չի գծէ . որովհետեւ պատրաստութիւն մը ըլլալէն մէկ դի կը մնայ , բոլոր կարգը կաւրի , իբրեւ գործ մը առանց պիտանութեան :

Բայց կրօնական կարողութիւնը՝ ուրիշ բոլոր կարողութեանց պէս իր գործողութիւնը կատարելու համար պէտք է որ սկզբնական ճշտութիւնը եւ մաքրութիւնը պահէ : Անոր օրինագիրքին մէջ սա մեծ առածը կը տեսնենք : Բարեաց գայթակղեցուցիչ ըլլալէն գէշ բան չըլլար : Այս ըսածներն իս երկու հիմնական կէտի կը վերջանայ , մեր ներքին կրօնքը սէր ըլլալ . եւ մեր արտաքին ծէսերը եւ գործքերը ներքին կրօնքներնուս ճշմարտութեանը վկայել . մէկուն չափազանցութիւնը կրօնքը կաւրէ կրօնամոլութեամբ . միւսն ալ նախապաշարմունքով կը լեցվի թէ որ չափը անցնի , որչափ կարողութիւն մը գերազանց է , այնչափ անոր ցատումը խիստ է : Այսպէս հարուստ կարողութեան մը յափշտակութեան ետեւէ կըլլայ ինքնասիրութիւնը . եւ ասով աւելի սաստկութիւն , աւելի մարդատեացութիւն , եւ աւելի խտութիւն կրնայ ստանալ : Այլթակա՛նութիւնը այսպիսի մէկ բարձր բարիք մը կրնայ աւրել , եւ իր մասնաւոր շահին եւ իր նիւթական օգտին բանեցունել : Տգիտութիւնը կրնայ ծուռ հասկընալ . եւ իր նպատակէն հանելով մարդոց զգուելի ընել : Վե՛շ դիտաւորութիւնը կրօնքի արտաքին երեւոյթը առնելով , կեղծաւորութեան հը-

րէշը կը ծնանի . ամենագէշ կեղծաւորութիւնը կըստեղծէ , անանկ որ մարդս կ'սկսի ինքըզինք խաբել . որ ամեն սխալմանց մէջը այս է՝ որ անդարմանելի է :

Թէ որ այս գերազանց երկնային շնորհը , հաստատուն խելքի եւ մաքուր սրտի մէջ չամփոփվի . խելքի սխալմունքէն եւ սրտի կիրքերուն ամեն կերպէն կաւրովի : Վայ անոնց՝ որ կրօնքը կաւրեն , գործիք մը կրնեն նպատակ ընելու տեղը . կենաց առաջին նպատակը իրենց մոլորութեանը կրնկերացունեն . որ իրենց մոլորութեանը դարման պէտք է ըլլար : Աշխարհի գերազանց թագուհին ամօթալից ծառայութեան մը դատապարտելու կը համարձակին : Ինչ նպատակի ծառայել տալու կաշխատին , իշխանութեան շահին . ունայնութեան , ագահութեան , փառասիրութեան : Աւրիշ բան ինչ կը մնայ կռապաշտութեան : Ղշմարիտ կռապաշտութիւնը այս չէ՞ մի : Կուռքը այն է որ երկրային շահը առարկայ մը կրնէ , եւ այն առարկան իր հոգւոյն ստեղծողին ունեցած պաշտօնը կը յափշտակէ : Վայ անոնց՝ որ կրօնքը զէնք էն ըրեր ճշշելու , չարչարելու , տրամեցունելու իրենց եղբայրները , եւ անոնց իրաւունքը , հարստութիւնը , եւ անոնց խելքին ու սրտին գանձը կը յափշտակեն . այս յաւիտենական բարերարը ամեն տեղ լոյս ու երջանկութիւն պէտք է բաշխել սիրով : Այսպիսիները սրբապղծութեան յանցանքի տէր չեն մի ըլլար :

Այսպիսի կրօնքի մաքրութեան նկարագրութիւն մը ընելով . նորոգիչ կրօնք մը հասկըցունել չէ՞ մի նպատակնիս . քրիստոնէութեան անունը տալ չէ՞նք մի ուզեր : Այս նկարագրութեան մէջ ով կրնաս

տեսնալ. Ճշմարիտ կրօնքի յատկութիւնն ունեցող երկ-
րիս վրայ ուրիշ կրօնք մը կը գտնուի մի: Ո՞ր կրօնքն
է, որ բոլոր օրէնքը Աստուծոյ ու մարդոց վրայ
սէր ունենալով կը կատարվի ըսէ. եւ բոլոր երկը-
պագութիւնը սուրբ հոգւոյն եւ ճշմարտութեան
ընել տայ: Ո՞րն է այն, որ աշխարհս անառակ որդւոյն
առակովը մխիթարէ. ո՞վ կրնայ ըսել թէ ձգեցէք
պզտի մանուկները ինծի գան. «Երանի խաղաղա-
րարաց». «Երանի որք հեղ են սրտիւք. Երանի
տրտմելոց. երանի որք չարչարին վասն ճշմարտու-
թեան. ո՞րն է, որ խոնարհները հեզերը մխիթարեց:
Սէկ գաղտնի բնաղդ մը բոլոր ազգաց իմացու-
ցած էր որ գաղտնեաց հմտութիւնը փորձութիւն-
նով ձեռք կուգայ. քրիստոնէութիւնը այս խոր-
հուրդին բացատրութիւնը տրվաւ. զոհը ու պա-
տարագը գերագոյն յարգութեան մը բարձրացոյց:
Անսահման կատարելութեանց գաղափարը իր գե-
րազանցութեանը մէջ պահեց: Ինկերութեան մէջ
մտնալով ընդհանուր հաւասարութիւնը հռչակեց,
որ է հիմն ամենայն արդարութեան. անհատին մէջ
մտնալով ներքին կեանքին գաղտնիքը սորվեցուց.
եւ սիրտերուն խորհուրդները հասկնալով անոնց
պէտք եղածը հոգաց: Լորկրի վրայ բարոյական կա-
տարելութեան հզօր կառավարիչը եղաւ. որովհե-
տեւ իմացականութիւնը զգայարանաց արգելքէն,
եւ սիրտը կիրքերուն կապէն ազատեց առանց մեր
բնութեանը պէտք եղածը մոռնալու, որովհետեւ
կրօնքի հիմը նոյն իսկ կատարելութեան մէջ հաս-
տատեց:

Քրիստոնէութեան փառքը մէկը չը կրնար ու-
րանալ. որ ընկերութեան ամեն աստիճանէն, նը-

ւաստեն մինչ 'ի բարձրագոյն աստիճանը անանկ
կատարելութեան օրինակներ՝ առաջ բերաւ , որ
աշխարհ մինչ այն ժամանակ ընծայած չէր : Պատ-
մութիւնը ասոր տրված օրինակներէն աւելի առա-
տասիրտ անձնատուութիւն մը , եւ կատարեալ ինքը
զինքին վրայ յաղթութիւն մը ցուցուցած չէ . միայն
քրիստոնէութիւնը յաղթեց անձնասիրութեան , որ
անձնապահութենէն սկսելով մինչեւ՝ անոր յետին
փախստատեղին հասաւ , ուր կը պահուրտին հպար-
տութիւնը , ունայնութիւնը , անձնասիրութիւնը .
ահա մինակ քրիստոնէութիւնը կրցաւ մինչ 'ի հոն-
տեղվանքը հասնիլ ու տակն ու վրայ ընել :

Երօնքը բնական՝ եւ քրիստոնէութիւնը ճշմար-
տութեան աղբիւր ըլլալը հաստատեցինք . հիմայ
պէտք է , որ քրիստոնէութեան խորհուրդները բը-
նութեան մէջ կերեւին թէ չէ , այն բացատրենք :

Փ Լ ՈՒ Խ Բ

Խ ՈՐ Հ ՈՒ Ր Դ

Խնութեան մէջ տեսածնիս ամէնն ալ խորհուրդ է , չորս կողմնիս գաղտնիքով պարունակուած է , բնութեան մէջ ամէնէն մանրը արարածէն մինչեւ բանականութիւն ունեցող արարածը որ մարդն է , մեզի անհասկանալի եւ անմեկնելի խորհուրդ է : (}Իմար փիլիսոփային* մէկը ըսեր է , թէ որ բանը՝ որ երկու անգամ երկուքդ չորս կրնէի պէս յայտնի չը տեսնուիր , մի ընդունիր . խորհուրդ չիկայ , բնութեանը ըրած ամէն բանը յայտնի է , այն որ քու խելքդ չը հասնիր , այն բանը չիկայ , սուտ է կրսէ : Ա՛հքերնուս երեւցած բաներուն որքն խելք կրնանք հասցունել , եւ ի՞նչպէս անոնց ըլլալը կրնանք մեկնել . ո՛ւր մնաց , որ աւելի անդին չենք կրնար հասնիլ , մեզի անհասկանալի է . մեր մէջը եղած բաներուն շատը մեզի գաղտնիք է . որոնց ինտոր ըլլալը չենք հասկընար : Ուրեմն անոր ըսածին նայելով մենք ալ չըկանք , որովհետեւ մենք ալ գաղտնիք ենք մեզի . մեր տեսածներն ալ չիկան , որովհետեւ աղէկ մը չենք կրնար խելք հասցունել : Ա՛րդուս խելքը արարածոց վըայ ի՞նչ մեկնութիւն կրցած է

* Վօլնէյ

տալ, ինչ ըլլալը՝ ուրկէ՞ գալը կրնայ մի յայտնել . այսչափ հազար տարի է ինչ կրցաւ զըռցել : Մեր ուրկէ՞ գալը, ինչու համար գալը , ուր երթալը, ո՞վ պիտի մեզի հասկըցընէ . մարդկային խելքը չի հասաւ : Մարդուն պէս ազնիւ արարած մը որ մինակ ան է արարածոց մէջ ազատ եւ ուզածը հնարող , մէկ երկրին կլիման կը փոխէ . անապատի մէջ անտառ կ'ստեղծէ . արարածոց կարգէն դուրս ուրիշ ձեւ կենդանի մը կը հնարէ կարգին մէջ . նիւթին հոգի կուտայ , կը քալեցունէ . բոլոր արարածը իր կամքին կը հնազանդեցընէ : Այսպիսի գերազանց ստեղծուած մը այս մթութեան մէջ մնայ մի , ինչ ըլլալը չի հասկընայ մի : Այտնիէ որ Ստեղծողին գործոց գլուխն է, ո՞վ պիտի բնութեան գաղտնիքը ասոր հասկըցունէ . իր խելքը այսչափ կարողութիւն ունենալով ալ չի կրնալ հասնիլը ինքը որ կը խոստովանի, հապա ո՞վ պիտի յայտնէ . հարկաւ իր իմացականութենէն վեր Գերագոյն Իմացականութիւն մը : Արարածոց մէջ իրմէ գերազանցը չիկայ . իրմէ 'ի զատ եւ իրմէ բարձր իմացականութիւն մը չունի բնութիւնը : Արե՞ հարցունէ , ուրկէ՞ հասկընայ . այսպիսի գերազանց ստեղծուած մը աննպատակ կը ձգվի՞ մի երկրիս վրայ, ո՞վ կրնայ նպաստել, եթէ ոչ միայն Արարիչը . որովհետեւ իրմէ վեր Ստեղծողը կայ, այն է ամենէն մօտը , թէ որ այն չը խոնարհի ու չի յայտնէ նէ , ով կրնայ յայտնել . ասանկ գերազանց ստեղծուածը ոչընչութեան կը մատնէ՞ մի , բնութեան մէջ նիւթական աշխարհին շամանդաղը չը կորսընցունողը իր իմացականութեան պատկերը կը կորսընցունէ՞ մի :

Իայց յայտնութիւնն ալ մեզի համար խորհուրդ-

մին է պիտի ըսես . կեանքի մէջ անգամ խորհուրդ
չունեցող բանը ոչ քաղցր է եւ ոչ գեղեցիկ . վասն
զի խորհուրդն է ազնուութիւն ու մեծութիւն տը-
ւող : Հաթոպրիեան կըսէ թէ՝ համեստ սէրը , եւ
առաքինի բարեկամութիւնը գաղտնիքով լեցուած
է : Սանկութիւնը երջանիկ է , որովհետեւ բան չը
գիտէ , ծերութիւնը ամեն բան գիտնալուն համար
թշուառ է . բարեբախտաբար երբ կեանքերնուս
խորհուրդները կը հասնի , մահը կ'սկսի :

Ե Ր Ր Ո Ր Դ Ո Ւ Թ Ւ Ի Ն

Բնութեան մէջ բնական ապացոյցներ կրնանք
գտնալ Երրորդութեան , գիտես թէ ամեն տեղ
երեք կարողութիւն կը տեսնուի . նախախնամու-
թիւն մը , սէր մը , իմացականութիւն մը : Հաթոպ-
րիեան կըսէ թէ՝ երրորդութիւնը տիեզերքին օրի-
նակն է , գաղափարն է : Կարելի չէ մի որ արտա-
քին նիւթական ձեւը ներքին իմացականութեան
կամարին հաղորդի , որ բռնողը այն է . ինչպէս Պը-
ղատոն նիւթական բաները աստուածային խորհրդ-
դածութեան ստուերը ըլլալը կը ցուցունէր :
Բնութեան մէջ երեք թիւը վսեմ եզր ըլլալը կ'ե-
րեւի : Երեքը ծնեալ չէ . բոլոր կոտորակները անկէ
կը ծնին , ասոր համար Պիւթագորաս անմայր թիւ
կըսէր երեքին :

Փիլիսոփայները բարոյական մարդը երեքի կը

բաժնեն . եկեղեցւոյ վարդապետները մարդուս հոգիին մէջ երրորդութեան հոգեւոր պատկերը կը գտնան :

«Թէ որ մեր զգայարանքը լռել տանք , կըսէ Պօսիւէ . եւ ինքըզինքնիս հոգիններնուս խորունկ տեղը իջեցունենք քիչ մը ատեն , այսինքը այն կողմը , ուր ճշմարտութիւնը ինքըզինքը մտիկ ընել կուտայ , այն տեղը երրորդութեան պատկեր մը կը տեսնանք , որ մենք կը պաշտենք : Խորհրդածութիւնը , որ մենք կիմանանք ծնիլ՝ իբրեւ մեր խելքին ծլումը , իբրեւ որդի մեր իմացականութեանը , Որդւոյն Աստուծոյ գաղափարը կուտայ երկնային Հօրը իմացականութեանը մէջ յղացեալ նախ քան զամենայն յաւիտեանս : Ասոր համար աստուծոյ Որդին՝ Բանն աստուած անունը կառնէ , որպէս զի մենք հասկընանք , որ Հօրը ծոցէն կը ծնի , մարմիններուն ծնունդին պէս չէ . այլ մեր մտքին մէջ ծնեալ ներքին խօսքին պէս , որ մենք կիմանանք , երբ ճշմարտութիւնը կը նկատենք :

»Իայց մեր մտքին արգասաւորութիւնը այս ներքին խօսքովը չի լրանար . այսինքն՝ այս իմացականութեան խորհրդածութեամբը . եւ այս ճըշմարտութեան պատկերովը՝ որ մեր մէջը կը ձեւանայ : Սենք կը սիրենք այս ներքին խօսքը , եւ այն Միտքը՝ ուրկէց այս կը ծնանի . եւ այն սիրելով , մեր մէջը բան մը կիմանանք , որ մեզի յարգի է մեր մտքին եւ մեր խորհրդածութեանը չափ , վասն զի անոնց պտուղն է . որ զանոնք կը միացունէ , եւ անոնց կը միաւորի . եւ անոնցմով է մի եւ նոյն կեանք մը :

Այսպէս . որչափ որ աստուծոյ ու մարդուն մէջ յարաբերութիւն մը կրնայ գտնուիլ , ասանկ ըսեմ ,

աստուծմէ յառաջ կուգայ յաւիտենական Սէրը . վասն զի Հօրմէն կելլէ , որ կը խորհրդածէ . եւ Որդիէն՝ որ Հօրը խորհրդածութիւնն է : Լնոր՝ ու խորհրդածութեանը հետ մի եւ նոյն բնութիւն է հաւասարապէս գերազանց եւ կատարեալ : »

Տերտուղիանոս իր ջատագովութեան մէջ . այսպէս կը խօսի Քրիստոնէութեան մեծ խորհուրդին վրայ :

« Լստուած աշխարհ ստեղծեր է իր խօսքովը , իր իմաստութեամբը , եւ իր կարողութեամբը : Չեր փիլիսոփաները անգամ կը միաբանին , որ բանը եւ իմաստութիւնը տիեզերքին Արարիչն է . Քրիստոնէաները կը յաւելցունեն միայն բանին եւ իմաստութեան յատուկ էութիւնը , այս էութենէն է Հոգին , որով աստուած ամեն բան ստեղծեց , այն բանը աստուծմէ արտասանեալ է , վասն զի Աստուած արտասանելովը այն բանը՝ ծնաւ անի , եւ այս է աստուծոյ Որդին , որ եւ Աստուած է էութեան միութեանը պատճառաւ : Թէ որ արեգակը մէկ շառաւիղ մը երկնցունէ , ան շառաւիղը իր էութենէն զատուած չէ . այլ տարածեալ : Լսանկ է բանն ալ , եւ Հոգին . անոր համար կրսենք Աստուած յԱստուծոյ . իբրեւ լոյս մը ի լուսոյ յառաջ եկեալ : Լսանկ ըլլալովը աստուծմէ ծնածը աստուած է . եւ երկուքը իրենց հոգւովը են մի եւ նոյն . տարբեր են առնչութեամբ , եւ անուանակոչութեամբ , այլ էութեամբ եւ բնութեամբ ոչ երբեք : Որդին եւ լաւ իր սկիզբէն առանց անկեց բաժնուելու : Լսա Աստուծոյ շառաւիղը մէկ կոյսի մը արգանդը իշաւ , մարմին առաւ . մարդ եղաւ միացեալ աստուածութեամբ : Լսա մարմինը պաշտպանութեամբ Հոգւոյն կերակրեցաւ , զարգացաւ . խօսեցաւ . սոր-

վեցուց , եւ հրաշագործեց . եւ այն էր Քրիստոսը :

Սեզի համար այս չափը բաւական է , պէտք չէ որ ասկէ անդին երթանք . որովհետեւ մեր նպատակը բնութեան մէջ այս խորհուրդը կը տեսնուի՞ թէ չէ , հաստատել էր : Անոր համար կը ձգենք բարձր աստուածաբանութիւն գիտցողներուն ասկէ անդին պէտք եղած ապացոյցները :

Փ Ր Կ Ո Ւ Թ Ի Ի Ն

Փրկութեան վրայ Հաթապրիեան այսպէս կը գրէ :

« Ինչպէս Երրորդութիւնը գերբնական կարգին գաղտնիքը կը պարունակէ , անանկ ալ մարդուս փրկութեան սքանչելիքը եւ իր վախճանին պատմութիւնը . եւ թէ այսպիսի բարձր խորհրդածութեան վրայ քիչ մը մտածուի . զարմացումով մը կը տեսնուի այս երկու խորհուրդներուն միութիւնը . որոնց ստուերին մէջ Աստուծոյ նախասահմանութիւնը եւ տիեզերքիս գրութիւնը կը պահեն : Երրորդութեան խորհուրդը մեր պղտիկութիւնը կը հիացընէ . իր փառքովը մեր զգայարանքը կը ճնշէ . անոր առջին ոչինչացեալ ետ կը քաշուինք : Բայց սիրտերնիս շարժող փրկութեան խորհուրդը աչուրնիս արցունքով լեցունելով , աւելի խտխտալ չնոտար արդեօք մեզի , թէ որ խաչին նայելու ըլլանք :

Այս խորհուրդէն սկզբնական մեղքին ծանօթութիւնը նախ եւ յառաջ կը տեսնուի . եւ այս ճշմար-

տութիւնը չնդունելով, որ ամեն ազգի աւանդութիւնը այս ճանցցած է. մեկ անթափանցելի գիշեր մը մեզ կը ծածկէ: Ի՞նչպէս առանց առաջին մեղքին մեր բնութեանը դէպ ՚ի մոլութիւն հակամիտեալ ըլլալուն պատճառը կրնանք գտնալ. եւ մոլութեան հակամիտութեան դէմ ձայն մը կայ մարտնչող, որ մեզի առաքինութեան համար ստեղծուած ըլլալնա կը ծանուցանէ: Ի՞նչպէս կըլլայ մարդուս ցաւոց համբերութիւնը, ի՞նչ ըսենք ան քրտինքներուն. որ մեկ սարսափելի ակօս մը կը պողաբերեն. ի՞նչ կըլլայ արդարին արտասուքը, տխրութիւնները, թրշուառութիւնները. եւ ի՞նչ կըլլայ չարեաց վրայ բրած յաղթութիւնները. ի՞նչպէս կըլլայ, կըսեմ, որ առանց առաջին անկման ասոնց ամենը հասկցուի: Այս յեղափոխութիւնը չը գիտնալով հին փիլիսոփաները օտարոտի սխալմանց մէջ ինկեր են. եւ վերստին յիշատակութեան ծէսը հնարեր են: Աղէտալի ճշմարտութեան համոզուելու համար. ուրկէց մեզի փրկարար խորհուրդը կը ծնի. ուրիշ ապացոյց չենք ուզեր, բայց միայն Եւայի գէմ եղած անէծքը, անանկ անէծք մը, որ ամէն օր մեր աչքին առջին կը կատարի: Աղիքի խշխշման ու միանգամայն մայրական երջանկութեան մէջ ո՞րչափ տարբերութիւն կայ: Ի՞նչ անիմանալի ծանուցումն մարդոյ, եւ ի՞ր կրկին վիճակաց խորհուրդին իմացումը. նախաձայնեալ միանգամայն ցաւօք եւ ուրախութեամբ կնոջն, որ զաւակ կը ծնանի: Սարդուս երկու մեծ վիճակները, այսինքն մեղանչումը եւ փրկութիւնը, Աստուծոյ նախասահմանութեանը մէջ ըլլալնին գիտնալով, չենք սխալիր. անոր համար անէծքի մէջ անդամատուած ձանչնալ հարկ կըլլայ:

1) Երջապէս , ամէն օր կը տեսնանք , որ զաւակը
 հօրը համար կը պատժուի . եւ մէկ չարին յանցան-
 քին հարուածը կերթայ առաքինի սերունդը կը
 զարնէ . ահա այս պէտք եղածէն աւելի սկզբնա-
 կան մեղքին ծանօթութիւնը կը հաստատէ : Բայց
 բարերարութեան եւ ներողամտութեան Աստուա-
 ծը՝ գիտնալով , որ մենք պիտի կորնչինք այս անկ-
 ման մէջ , եկաւ մեզ փրկեց : Մեր խելքին չը
 հարցունենք ամենեւին , այլ մեր սրտին , մենք ա-
 մենս ալ տկար եւ այնչափ մեղապարտ եմք , որ մե-
 զի համար աստուած մեռաւ : Թէ որ բարի զաւա-
 կին օրինակը , այս հաւատարիմ բարեկամաց նա-
 խատիպը , եւ անոր ձիթենեաց լեռը քաշվիլը , լեղին
 ու քացախը , արեան քրտինքը , հոգւոյ քաղցրու-
 թիւնը , նպատակին վսեմութիւնը , այն խաչը , այն
 պատուած վարագոյրը , այն բաժանեալ ժայռը , եւ
 այն բնութեան խաւարը . եւ վերջապէս այս մար-
 դոց համար մեռնող աստուածը , թէ որ յանդիմ-
 նինք ըսել թէ չը կրնար յափշտակել մեր սիրտը ,
 եւ բորբոքել մեր խորհրդածութիւնները , կը հե-
 տեւի , որ ամենեւին հրաշալի բան մը չը գտնուիր
 ոչ մեր գործերուն մէջ եւ ոչ բանաստեղծից բա-
 նաստեղծութեան մէջ :

Շաթօպրիեան կը հարցընէ , թէ բանաստեղծնե-
 րուն չնկատուի մի այս սրտաշարժ խօսքերը . մենք ալ
 կը հարցընենք , թէ ո՞ր իմացականութիւն ունեցող
 եւ քրիստոնեայ եղող անձը կրնայ դիմանալ :

ՄԿՐՏՈՒԹԻՒՆ , ԽՈՍՏՈՎ ԼՆՈՒԹԻՒՆ , ԵՒ ՀԱՂՈՐԴՈՒԹԻՒՆ

Այս երեք խորհուրդները շատ սքանչելի են , մկրտութիւնը մարդը առաջին մեղապարտ աշխարհէն կը հանէ , փրկութեան աշխարհին մէջ վերստին կը ծնանի :

Խոստովանութիւնը գործուած մեղքերուն թողութիւն կուտայ ապաշխարութեամբ : Ամեն մարդ՝ փիլիսոփաները անգամ , ինչ կարծիքի տէր ըլլան նէ ըլլան , ապաշխարութիւնը մոլութեան սանձ մը , եւ իմաստութեան գործոց գլուխ ըլլալը խոստովանած են : Երեւելի փիլիսոփային մէկը « քրիստոնէաներուն մէջ խոստովանութիւնը ինչ հաստատութիւններ եւ ինչ նորոգութիւններ ու դարմաններ չը մատուցանէր , գիտէք կըսէ : Այլ թէ՛ ուրիշ թէ խոստովանութիւնը շատ գեղեցիկ բան է , յանցանքներուն առաջը առնելու համար շատ հինուց հնարուած միջոց մըն է : Հին Ժամանակի մարդիկ խորհուրդները տօնելու օրերնին խոստովանութեամբ կը տօնէին : Այս զօրութիւնը ունենալով կը սրբացունենք ներքին վերաւորութեամբ լեցուած սիրտերը , թողութիւն ընդունելու հրաւիրելով , որ շատ օգտակար է :

Առանց այս փրկաւէտ սահմանադրութեան յանցաւորը յուսահատութեան մէջ կիյնայ , իր սրտի ծանրութիւնը որուն առջին կրնայ պարպել : Բարեկամի՞ մը : Այլ մարդոց բարեկամութեանը կրնայ հաւտալ : Անապատը անոր մտերմութիւն պիտի ընէ . Անապատները մայրասպան Ներսէսին լսած փո-

ղերուն ճայնովը յանցանքի համար միշտ կը թընդան, որ իւր մօրը գերեզմանին չորս կողմէն կը լըսէ կը կարծէր : Եւ թէ բնութիւնը եւ մարդիկ անգութ են, շատ սրտաշարժ բան է թողութիւն տալու մօտ աստուած մը ունենալ, եւ այս քրիստոնէական կրօնքին տրված է : Ընկերութիւնը եւ զըզջումը երկու քոյր են կրտէ Եւթօպիեան :

Եկեղեցին առաջին դարերուն մէջ մկրտութեան խորհուրդը ինչպէս կատարելուն վրայ, սուրբ Ամբրոսիոս այսպէս նկարագրութիւն մը կընէ : Եւ արարողութեան նուիրեալ օրը զատկի խմբման օրն էր : Եւրասային ղնգունքին կը դպչէին առաջ, եւ ականջները կը բանային, բացուէ ըսելով : Ընկէ Եւթը Սրբութիւն սրբոցը կը մտցունէին : Սարկաւագին, քահանային, եւ վարդապետին առջին, կը հրաժարէր սատանայէն : Եւրեմուտքը կը դառնար որ մթութեան պատկերն է աշխարհէն հրաժարելու . եւ արեւելքը կը դառնար, որ լուսաւորութեան նշան է Յիսուսի Բրիստոսի հետ միաբանիլը հասկըցունելու : Սարդապետը աւագանը կ'օրհնէր . սուրբ Ամբրոսիոսի զուրցածին նայելով, ջուրը սուրբ գրոց խորհուրդը կը ծանուցանէ . այսինքն՝ Արարչութիւնը, ջրհեղեղը, Սարմիր ծովէն անցնիլը, ամպը, մեռաի եւ Նէեմանի ջուրերը . աւագանի անդամալոյծը : ջուրը խաչակնքուելով քաղցրանալէն ետքը, յանուն Երրորդութեան երախան երեք անգամ ջուրը կընկղմէին, եւ մկրտութեան երեք բան հարկաւոր ըլլալը կը սորվեցընէին . ջուր, արիւն եւ հոգի :

Սրբութիւն սրբոցէն ելլելէն ետքը վարդապետը մարդուն գլուխը օրհնելու կ'սկսէր, որով ընտրելոյ

յեղեն ցեղակից կը ըլար քահանայից սուրբ օծմամբը
Լաթը ոտուքները կը լուային , ճերմակ հանգերձ
կը հագցուէին իբրեւ հանգերձ անմեղութեան .
եւ ասոնցմէ ետեւ հաստատութեան օծմամբը կըն-
դունէր զհոգի երկիւղին աստուծոյ , հոգի իմաս-
տութեան , եւ հոգի բարեպաշտութեան : Ս' արդա-
պետը բարձր ձայնով Առաքեալին խօսքը կը զրու-
ցէր , Հայր աստուած իր կնիքովը քեզ կնքեց , յիսուս
քրիստոս մեր վրիկիչը զքեզ հաստատեց . եւ տուա-
քու սրտիդ հոգւոյն սրբոյ շնորհքները :

Նոր քրիստոնեան կը մերձենար սեղանը հրեշ-
տակաց հացը ընդունելու , Տփից առաջի սեղանոյ առ-
պուծոյ առ ասպուած , որ որախ առնէ զճանկոթիւն իմ
ըսելով : Սեղանը ոսկի սկիհով , ջահով , ծաղիկով ,
մետաքսեայ լաթերով զարդարեալ , նոր հաւատաց-
եալները մարդարէին ըսածին պէս կը գոչէին .
« Պատրաստ արարեր առաջի իմ զսեղան : Տէր կե-
րակրեաց զիս : Ինձ ինչ ոչ պակասեսցի : Լիդ զիս 'ի
տեղի բազմարօտ » : Արարողութիւնը Պատարա-
գով կը վերջանար :

Ս' օրդէռի Հաղորդութեան վրայ գրածը թէ որ
հաւատացեալին մէկը քրէր , կրօնամոլ կըսէին .
նայէ ինչ կը զրուցէ :

Ս' արդիկ ահա իրենց ներսի դին տատուած կըն-
դունին , մէկ սուրբ արարողութեան մէջ հարիւ-
րաւոր ջահերու լոյսով , մէկ երաժշտութիւնով մը
որ զգայարանքնին կը յափշտակէ , մէկ ոսկեղօծ
սեղանի մը առջին : Երեւակայութիւնը նուաճ-
եալ , հոգին բռնուած եւ գութով շարժեալ . հազիւ
շնչառութիւն կը ըլլային , երկրային ամեն բարիքէն
հրաժարած եւ աստուծոյ հետ միացած , եւ այն

աստուածը մեր մարմինն ու արիւնին մէջն է : Ու
կրնայ համարձակիլ պզտիկ յանցանք մը գործելու
այս արարողութիւնս միտքը իյնալէն ետքը : Յիրա-
ւի անկարելի բան է ասկէ զատ խորհուրդ մը երե-
ւակայել , որ մարդկային ազգը առաքինութեան
մէջ ուժով բռնէ :

Հաղորդութեան խորհուրդը Իսրայէլացւոց զա-
տիկը կը յիշէ . արիւնահեղ զոհին վերնալը կը ծա-
նուցանէ . եւ Աբրահամու կոչմանը , ու աստուծոյ
մարդուն հետ ըրած առաջին դաշնադրութեանը
պատկերն է :

Սարմնոյ եւ Արեան խորհուրդը մարդկային
ազգը մէկ գերդաստան մը կընէ . ատելութեան
վերջ կուտայ . բնական հաւասարութիւն մը հրէի
եւ հեթանոսի մէջ , եւ անխորհր նոր օրէնք մը կը
սորվեցունէ , եւ Ադամայ զաւկըները մէկ սեղանի
մը կը հրաւիրէ :

Սերձապէս հաղորդութեան մէջ իսկ Յիսուս
Քրիստոս կը ներկայանայ : Այս խորհուրդին հա-
մար Շաթօպրիեան կըսէ թէ ասով մարդուն հոգին
կը թռչի դէպի այն իմացականութեան աշխարհը ,
որ իր անկմանէն առաջ իրեն համար բաց էր :

Եւրբ Ամենակարողը մարդը իր պատկերին ստեղ-
ծեց , եւ փչելով կեանք տուաւ . իրեն հետ դաշ-
նադրութիւն ըրաւ . Աստուած ու Ադամ մինակ մէ-
կզմէկու հետ կը խօսէին : Բայց անհնազանդու-
թիւնով դաշնադրութիւնը օրինաւոր կերպիւ աւ-
րուեցաւ : Եւ որովհետեւ յաւիտենական բնու-
թիւնը մահու հետ չէր կրնար հաղորդակցութիւն
ընել , իմաստութիւնը նիւթին հետ . այս երկու
զատ յատկութեան մէջ հաղորդակցութիւն չէր

կրնար ըլլալ առանց միջոցի: Աստուածային սիրոյն մեզի մօտենալուն առաջին կամեցողութիւնը Աբրահամի կոչումը եւ զոհին հաստատուելը եղաւ, որ Մեսիայի գալստեան պատկերն էր: Փրկիչը մեզ մեր վախճանին հասցընելու, եւ մեր կորուսած առանձնաշնորհութիւնները շնորհելու էր. ամենէն գեղեցիկ առանձնաշնորհութիւնն՝ ալ Արարչին հետ հաղորդակցութիւն ընելն էր անտարակոյս: Բայց այս հաղորդակցութիւնը միանգամայն չէր կրնար ըլլալ, ինչպէս դրախտի մէջ կրլար. որովհետեւ մեր բնութիւնը ապականեցաւ. եւ մեր մարմինը մահկանացու ըլլալով, շատ տկար էր աստուծոյ հետ հաղորդակցութիւն ընելու եւ չը կրնալով դիմանալ, կը մեռնէր: Ուստի միջնորդ մը կուգէր, եւ ահա որդին աստուծոյ եղաւ միջնորդ, որ իւր մարմնոյ եւ արեան խորհրդովը ինքըզինքը մարդուն տրւաւ, եւ գերազանց ճարնապարհ մը եղաւ նորէն երթալու միանալու անոր հետ, որ մեր հոգւոյն աղբիւրն էր:

Բայց թէ՞ որ որդին չի խոնարհէր մարդ ըլլալու, յայտնի է որ աստուծոյ ու մարդսն մէջ եղած անմիաբանութիւնը պիտի մնար յաւիտեան. վասն զի մաքուրը աղտեղին հետ, եւ էական յաւիտեանականութիւնը երազական կեանքի մը հետ միաբանիլը անկարելի է, ուստի Բանն աստուած Այոսի մը արգանդը մտնալով մարդ ըլլալու խոնարհեցաւ. որ իր Հօրը հետ անմեկնելի է աստուածային բնութեամբը, մարմնոյ հետ ալ միացաւ կոյսէն առած մարդկային բնութեամբը. Այս հաշտութիւնը կը խնդրէ ՚ի դիմաց յանցաւոր զաւակին Ամենողորմած հօրէն: Ինքըզինքը խորհրդաւոր հացին մէջ

ծածկելով , մարմնաւոր աչքի զգալի ըրաւ , բայց հոգւոյ աչքին հաւատքով ընդունելի եղաւ . հացը որոշեց ինքըզինքը ծածկելու համար , որովհետեւ ցորենը աստուածային պատարագին յարգի եւ մաքուր խորհրդաւոր նիւթն է :

« Լ՛մէն ամէն ասեմ ձեզ , եթէ ոչ մովսէս ետ ձեզ զհացն յերկնից . այլ Հայրն իմ տայ ձեզ ըզհացն յերկնից զճշմարիտ . զի հաց Աստուծոյ է , որ յշանէն յերկնից եւ կեանս տայ աշխարհի : « Եւ եմ հացն կենաց , որ գայ առիս , ոչ քաղցիցէ , եւ որ հաւատայ յիս՝ ոչ երբեք ծարաւեցի : « Լ՛մէն ամէն ասեմ ձեզ , եթէ ոչ կերիջիք զմարմին որդւոյ մարդոյ , եւ արբջիք զարիւն նորա , ոչ ունիք կեանս յանձինս : « Որ ուտէ զմարմին իմ եւ ըմպէ զարիւն իմ , ունի զկեանս յաւիտենականս , եւ ես յարուցից զնա յաւուրն յետնում : « Ո՛ր մարմին իմ ճշմարիտ կերակուր է , եւ արիւն իմ ճշմարիտ ըմպելի է : « Որ ուտէ զմարմին իմ եւ ըմպէ զարիւն իմ , նա յիս բնակեցի եւ ես 'ի նմա : »

Հաղորդութիւնը բարոյականին բարձրագոյն դասը կուտայ , որովհետեւ մերձենալու համար մաքուր ըլլալու է , երկնային տուրքին նուէրն է աւրարչութեան : Որդւոյ մարդոյ գերագոյն եւ սրտաշարժ պատմութեանը յիշատակն է , մարգկային աղգին առաջին անմեղութիւնը կը ցուցունէ , վերջապէս մեր առաջին անկման յիշատակը կը զարթուցանէ , եւ մեր նորոգութիւնը ու աստուծոյ հետ միաւորիլը կը յիշէ :

Ն Ե Ր Ո Ղ Ա Մ Ե Ն Ո Ւ Թ Ի Ի Ն

Ներողամտութիւնը քրիստոնէին առաջին առաքինութիւնն է : Բանն աստուած աշխարհ եկաւ Ադամայ կորուսածը խոնարհութեամբ վաստակելու : Յիսուս առջին անգամ որ կը քարոզէր, Նիկողիմոսի այսպէս պատասխանեց : Օ՛հ այնպէս սիրեաց աստուած զաշխարհ, մինչեւ զորդին իւր միածին ետ . զի ամենայն որ հաւատայ 'ի նա մի կորիցէ . այլ ընկալցի զկեանսն յաւիտենականս : Օ՛հ ոչ առաքեաց Աստուած զորդի իւր յաշխարհ՝ թէ դատեսցի զաշխարհ, այլ զի փրկեսցի աշխարհ նովաւ :

Քրիստոս ինքն կրսէ թէ դատելու համար չի խրկուեցայ, դու ինչպէս դատելու կը համարձակիս, կանարգես, կը խտրես : Հրէաները Սամարացիներուն հետ խտրութիւն ունէին, Յիսուս խտրութիւնը աշխարհէն վերցունելու համար՝ Սամարացի կիներն ջուր կուղէ : «Եւ էր նմա անցանել ընդ Սամարիա . դայ նա 'ի քաղաք մի Սամարացւոյ, որում անուն էր Սիւքար . մերձ 'ի գեօղն զոր ետ Յակոբ որդւոյ իւրում Յովսեփայ : Եւ անդ էր աղբիւր մի Յակովբայ . եւ Յիսուս վաստակեալ 'ի ճանապարհին՝ նստեր 'ի վերայ աղբերն եւ էր ժամ իբրեւ վեցերորդ :

«Վայ կին մի 'ի Սամարիայ հանել ջուր . ասէ ցնա Յիսուս . տուր ինձ ըմպել : Օ՛հ աշակերտքն նորա երթեալ էին 'ի քաղաք անդր՝ զի կերակուրս գնեսցեն : Ասէ ցնա կինն Սամարացի . դու՝ որ հրէայդ ես, զիմորդ յինէն ըմպել խնդրես 'ի կնոջէ Սամարացւոյ . զի ոչ երբեք խառնակին հրէայք ընդ

Սամարացիս » : Յիսուս ի՞նչ կը պատասխանէ , նայէ . « պատասխանի ետ նմա Յիսուս եւ ասէ , եթէ դիտէիր դու զպարզեւան աստուծոյ , եւ ով է՝ որ ասէդ ց.քեզ՝ թէ տուր ինձ ըմպել . դու արդեօք խնդրէիր ՚ի նմանէ . եւ տայր քեզ ջուր կենդանի : Ասէ ցնա կինն . տէր , դու քանզի եւ դոյլ իսկ ոչ ունիս , եւ ջրհորս խոր է . իսկ արդ ուստի՞ ունիցիս զջուրն կենդանի : Ա՛յ թէ դու մեծ ինչ ո՞ր իցես քան զհայր մեր Յակովբ , որ զայս ջրհոր ետ մեզ , եւ ինքն աստի արբ . եւ որդիք նորա . եւ խաշինք նորա : Պատասխանի ետ նմա Յիսուս եւ ասէ : Ա՛մենայն որ ըմպէ ՚ի ջրոյ յայդմանէ՝ միւսանգամ ծարաւի . բայց որ ըմպէ ՚ի ջրոյն զոր ես տաց նմա , եղիցի նմա աղբիւր ջրոյ բղխելոյ ՚ի կեանսն յաւիտենականս » :

Կինը հրէից ու Սամարացւոց մէջ տեղ եղած խտրութիւնը կը ծանուցանէ . Յիսուս յաւիտենական նութեան ջուր կը խոստանայ Սամարացիին , եւ խտրութիւնը կը վերցունէ : Յաւիտենական կեանքը ընդհանուր մարդկային ազգին կը քարոզէ եւ կը խոստանայ . չը հաւատացողներուն դատապարտութիւն չընէր , եւ կըսէ : « Ա՛յ համարիք եթէ ես չարախօս ինչ իցեմ զձէնջ առ Հօր :

Չարախօսութիւնը իր օրէնքէն չէ . այն կտորը Մովսէսի վրայ կը նետէ : Թող Մովսէս ձեզի համար չարախօսութիւն ընէ կըսէ . որովհետեւ մովսիսական օրէնքը վրէժխնդրական օրէնք էր . բայց քրիստոնէական օրէնքը ներողամտական է :

Ա՛յ քրիստոնէայք , ականջ դրէք ինչ կը ձայնէ Եսայի մարգարէ եօթը հարիւր տարի առաջ Քրիստոսի դալստեան կերպին համար . ով որ ինծի չը

հետեւիր, չէ ինձ արժանի ըսաւ, ով որ Եսայի մարգարէին ըրած գալստեան նկարագրութիւնը չ'օրինակէր, քրիստոնեայ չէ:

«Լ'հա մանուկ իմ՝ զոր ընտրեցի. եւ սիրելի իմ՝ ընդ որ հաճեցաւ անձն իմ. եղից զոգի իմ՝ ի վերայ նորա. եւ իրաւունս հեթանոսաց պատմեսցէ: Ոչ հակառակեսցի, եւ ոչ աղաղակեսցէ, եւ ոչ որ լուիցէ ՚ի հրապարակս զբարբառ նորա: (1) Եղեգն ջախջախեալ ոչ փշթեսցէ, եւ զպատրոյկն առկայծեալ ոչ շիջուացէ. մինչեւ հանցէ ՚ի յաղթութիւն զդատաստան, եւ յանուն նորա հեթանոսք յուսացին»:

Եսայի մարգարէ Քրիստոսի համար կրսէ թէ կոտորած եղեգը չը պիտի փշթէ, եւ մարելու մօտ եղած կանթեղին կայծը չը պիտի մարէ, ըսել կուզէ, թէ կորուստի գահավէժին ծայրը հասող մեղաւորներուն եւ թերահաւատներուն չը պիտի մօտի, մինչեւ իր աւետարանը քարոզուի եւ յաղթէ:

Դու ինչ իշխանութիւն ունիս եղբայրդ անարգելու դատապարտելու քու կարծեացդ համեմատ չըլլալուն համար: Քրիստոնեայ մը խճմտանքի վրայ բանութիւն ընելու, եւ բռնութեամբ ճշմարտութիւնը ընդունել տալու ամենեւին համարձակութիւն չունի. քրիստոսի հրամանին դէմ է. եւ այս պատճառաւ մէկը անարգելու եւ անոր ծուռ նայելու համար Քրիստոսի ըսածներէն վկայութիւն մը չես կրնար գտնալ:

Յիսուսի Քրիստոսի տուած օրէնքներուն առաջինը եւ վերջինը ներդամութիւնն է:

«Դուարուք ապաքէն զի ասացաւ: Սիրեսցես զընկերքո՞ւ, եւ ատեսցես զթշնամինքո՞ւ: Եւ ես

ասեմ ձեզ, սիրեցէք զԹշնամիս ձեր. օրհնեցէք զանիծիչս ձեր. բարի արարէք ատելեաց ձերոց եւ աղօթս արարէք 'ի վերայ այնոցիկ՝ որ լիւնն զձեզ եւ հալածեն :

« Օ ի եթէ սիրէք դուք զսիրելիս ձեր, զի՞նչ շնորհ է ձեր. զի եւ մեղաւորք սիրեն զսիրելիս իւրեանց. եւ եթէ բարի առնէք բարեբարաց ձերոց, ո՞ր շնորհ է ձեր. զի եւ մեղաւորք զնոյն գործեն : Եւ եթէ տայցէք միայն ողջոյն բարեկամաց ձերոց. զի՞նչ աւելի առնէք. ո՞չ ապաքէն մաքսաւորք եւ մեղաւորք զնոյն գործեն : Եւ եթէ տայք փոխ այնուցիկ, յորոց ակն ունիցիք առնուլ. ո՞ր շնորհ է ձեր. քանզի եւ մեղաւորք մեղաւորաց փոխ տան, զի առցեն անդրէն զկշիռն : Եւ այց սիրեցէք զԹշնամիս ձեր. եւ բարի արարէք ատելեաց ձերոց. եւ տուք փոխ, ուստի ոչ ակն ունիցիք առնուլ. եւ եղիցին վարձք ձեր բազում. եւ եղիջիք որդիք բարձրելոյ. զի նա քաղցր է 'ի վերայ չարաց եւ ապաշնորհաց. զարեգակն իւր ծագէ 'ի վերայ չարաց եւ բարեաց, եւ ածէ անձրեւ 'ի վերայ արդարոց եւ մեղաւորաց : Երդ եղերուք գթած՝ որպէս եւ հայրն ձեր գթած է. եղերուք կատարեալք. որպէս եւ հայրն ձեր երկնաւոր կատարեալ է : »

Եւ փոքր, բրիստոնեայք որ միշտ զանուէն Յիսուսի կը դատապարտեն, կանարգեն. կ'սպաննեն իրենց կարծիքին համեմատ կարծիք չունեցողները, սա վկայութիւնը առաջ բերելով :

« Եթէ ակն քո աջ գայթակղեցուցանէ զքեզ, խլեա զնա եւ ընկեա 'ի քէն. զի լաւ է քեզ եթէ մի յանդամոց քոց կորիցէ, եւ մի ամենայն մարմնիդ քո անկանիցի 'ի գեհնն : »

Իսուս այս խօսքը , թէ «ամենայն ուր հայի ՚ի կին մարդ առ ՚ի ցանկանալոյ նմա՝ անդէն շնացաւ ընդ նմա ՚ի սրտի իւրում» ըսելէն ետքը կը զրուցէ Լկեզեցւոյ սուրբ վարդապետներն ալ այսպէս մեկնութիւն տուեր են , աղէկ նայէ , եղբայրներդ դատապարտելու կամ սպաննել տալու ծար մը կրնաս մի գտնալ : « Լյնչափ զգոյշ լինիլ խրատէ ՚ի մեղաց , զի եթէ ինչ հնար զգուշութեան չկայցէ՝ ասէ , լաւ է ՚ի բաց կալ եւ ՚ի կարի իսկ սիրելեացն եւ ՚ի կարեւոր իրաց , որ առթիւ մեղանչելոյ լինիցին : Լկան եւ աշոյ հատմամբ զվիրաբուժիցն գործս ածէ յառակ օրինակի . եւ ոչ եթէ վայրապար ինչ խել զնոսին եւ հատանել պատուիրէ :

Դուն քու ըրած անօրէնութեանդ վկայութիւն բռնելու բան մը չըկայ հոս . աւետարանին մէջ հարիւր տեղ ներդրամութեան պատուէրներ կայ , ինչո՞ւ անոնք չես տեսներ . ու այս կտորը՝ որ մինակ մէկ տեղ մըն է , եւ ան ալ քու ըսածիդ պէս չէ , ան կը բռնես ու աշխարհ արիւն թաթախ կընես :

« () ի եթէ թողուցուք մարդկան զյանցանս նոցա , թողցէ եւ ձեզ Հայրն ձեր երկնաւոր . ապա թէ ոչ թողուցուք մարդկան զյանցանս նոցա . եւ ոչ Հայրն ձեր թողցէ ձեզ զյանցանս ձեր » : Լյս տեղ ընդհանրապէս կը զրուցէ այս կտորին համար «թողութիւն ըրէք» , այս ինչ բանի համար պատժեցէք կա՞յ մի :

« () ՚ի դատէք՝ զի մի դատիցիք . մի պատժէք , եւ ոչ պատժիցիք . արձակեցէք եւ արձակիցիք . տուք եւ տացի ձեզ » :

Դուն թէ որ մէկ կարծիքի մը համոզեալ ըլլաս , եւ մէկը անոր հակառակը ընդունել տալու

համար քեզ չարչարէ, հալածէ, պատժէ, քեզի համար ինչ անտանելի բան է. ի՞նչու դուն ուրիշի կրնես. նայէ որ ճշմարտութիւնը անի համոզէ, այն է քու պարասկանութիւնդ :

« () ամենայն զոր միանգամ կամիջիք թէ արասցեն ձեզ մարդիկ, այնպէս եւ դուք արարէք նոցա. զի այն իսկ են օրէնք եւ մարգարէք » :

Ետք համար պիտի ըսես, թէ մէկզմէկու հետ աղէկ վարուելու համար ըսած է. հաւատոյ մասին համար չէ : Նայէ առաքեալները քարոզելու խրուած ժամանակը ի՞նչ կը պատուիրէ :

« Եւ իբրեւ մտանիցէք 'ի տուն. ողջոյն տաջիք նմա. եւ աստջիք. ողջոյն տանս այսմիկ : Եւ թէ իցէ տունն արժանի. եւ իցէ անդ որդի ողջունի, եկեսցէ ողջոյնն ձեր 'ի վերայ նորա, ապա թէ ոչ իցէ արժանի, ողջոյնն ձեր առ ձեզ դարձցի : Եւ որ ոչ ընկալցի զձեզ, եւ ոչ լուիցէ բանից ձերոց, իբրեւ ելանիցէք 'ի տանէ կամ 'ի քաղաքէն յայնմանէ՝ թօթափեսջիք զփոշին յոտից ձերոց 'ի վկայութիւն նոցա » :

Եւս « թօթափեսջիք զփոշին յոտից ձերոց 'ի վկայութիւն նոցան », անէծքի տեղ կառնեն, որ եկեղեցւոյ սուրբ վարդապետները « արիւն ձեր 'ի գլուխ ձեր » ըսել ըլլալը մէկներ են : Եւնէժք չըլլալը այս պատմութեանս մէջ կրնանք տեսնալ :

« Եւ առաքեաց հրեշտակս առաջի երեսաց իւրոց, եւ իբրեւ չոգան, մօտին 'ի գիւղ մի Սամարացւոց՝ պատրաստել ինչ նմա : Եւ ոչ ընկալան զնա. զի դէմ եգեալ էր նորա երթալ յերուսաղէմ : Իբրեւ տեսին աշակերտքն Յակովբոս եւ Յովհաննէս, ասեն : Տէր, կամիս զի ասացուք. եւ իջցէ

հուր յերկնից եւ սատակեցէ զնոսա : Պարձաւ սաստեաց ՚ի նոսա եւ ասէ . ոչ գիտէք , որոյ հոգւոյ էք դուք . զի որդի մարդոյ ոչ եկն զողորմարդկան կորուսանել՝ այլ կեցուցանել . եւ գնացին յայլ գետդ » :

« Այ գիտէք որոյ հոգւոյ էք դուք » խօսքը՝ նայէ եկեղեցւոյ սուրբ Հայրապետները ինչպէս կը մեկնեն : « Ագի Աւետարանին՝ ոգի գթութեան եւ սիրոյ եւ քաղցրութեան է , եւ ոչ ոգի խստութեան եւ վրէժխնդրութեան՝ որով վարէին երբեմն ՚ի հնումն մարգարէք , զորօրինակ եւ Եղիա արար :

Քրիստոնեայ , խստութիւն մի բանեցուններ աւնոնց , որոնք որ քեզի պէս չեն հասկըցեր ճշմարտութիւնը , մի վրէժխնդիր ըլլար , վրէժխնդրութիւնը Քրիստոսի աշակերտի չը վայէր : Նայէ օրինականին ինչ կը պատասխանէ Յիսուս :

() օրինական մը Յիսուսի հարցուց . « վարդապետ . զինչ գործեցից , զի զկեանս յաւիտենականս ժառանգեցից : Եւ նա ասէ ցնա . յօրէնս զինչ գրեալ է զոր ընթեռնուս : Նա պատասխանի ետ եւ ասէ . Սիրեսցես զՏէր աստուած քո յամենայն սրտէ , քումմէ , եւ յամենայն զօրութենէ քումմէ , եւ յամենայն մտաց քոց , եւ զընկեր քո իբրեւ զանձն քո : Եւ ասէ ցնա . ուղիղ ետուր զպատասխանիդ զայդ արա՛ եւ կեցցես :

« Նա իբրեւ կամեցաւ զանձն արդարացուցանել , ասէ ցՅիսուս . եւ ով է իմ ընկեր : Պատասխանի ետ Յիսուս , եւ ասէ . Այր մի իջանէր յերուսաղեմէ յերիբով . եւ անկաւ ՚ի ձեռս աւազակաց , որք մերկացուցին զնա , եւ վերս ՚ի վերայ եղին . թողին կիսամահ եւ գնացին » :

“Դէպ եղեւ քահանայի միջ իջանել ընդ նոյն ճանապարհ. եւ տեսեալ զնա զանց արար. նոյնպէս եւ զեւտացի մի եկեալ ընդ նոյն տեղի՝ ետես եւ զանց արար ” :

“Սամարացի ոմն ճտնապարհորդեալ եկն ընդ նոյն առ նովաւ, եւ տեսեալ զնա գթացաւ. եւ մատուցեալ պատեաց զվէրս նորա. արկեալ ՚ի վերայ ձէթ եւ գինի. եւ եղեալ ՚ի վերայ գրաստու խրոյ՝ ած զնա ՚ի պանդոկ մի. եւ դարմանեաց զնա. եւ ՚ի վաղիւ անդր իբրեւ ելանէր անտի. հանեալ ետ ցպանդոկապետն երկուս դահեկանս եւ ասէ. դարման տար դմա. եւ զոր ինչ ծախեսցես ՚ի դա, ՚ի միւսանգամ գալտեան իմում հատուցից քեզ ” :

“Եւ զի Դ յերեցունց ՚ի նոցանէ թուի քեզ մերձաւոր լեալ անկելոյն ՚ի ձեռս աւազակաց. Եւ նա ասէ. որ արար զողորմութիւնն ՚ի վերայ նորա : Եւ ցնա Յիսուս. երթ եւ դու արա նոյնպէս ” :

“Եւ Եսայէ՝ հայրապետները ինչպէս մեկնեցին, “երթ եւ դու արա նոյնպէս, ” խօսքը.

“Ուղիղ դատեցար ասէ, զի զՍամարացին զխտեալն ՚ի հրէից իբրեւ զհերձուածող եւ նզովեալ՝ մերձաւորագոյն ասացեր լինել անկելոյն ՚ի ձեռս աւազակաց քան զքահանայն եւ զզեւտացին. երթ եւ դու արա նոյնպէս, եւ զթշնամիսն քո եւս մերձաւորս համարելով՝ օգնական լինիջիր նոցա ” :

Հերձուածողներուն դատապարտութիւն մի ընկեր կամ պատիժ մի հասցունելու կըսէ, այլ օգնական եղիր պատուէրը կուտայ : Սենք ուր, քրիստոնէութիւնը ուր : Քրիստոնէութեան ոգին չը հասկընալով, աշխարհ արիւն թաթախ ըրինք եօթը հարիւր տարիէ ՚ի վեր : Յիսուս իր ոչխարներէն մէկը

չըկորսնցունելու համար կը չարչարուի, խաչ կել-
լէ, կը մեռնի, մենք հաղարաւորը մէկ տեղ թրէ
կանցունենք :

Թոյլ տուր, մի դատեր, մի պատժեր, մի հալածեր,
մի չարչարեր, մի սպանաներ, որ ճշմարտութիւնը
ինքըզինքը յայտնէ : Ճշմարտութիւնը կատարեալ
է, մարդս անկատար. անկատարէն կատարեալ բան
մը չեւեր . ըսել է որ ճշմարտութիւնը Աստուծմէ
է, Աստուած մեզի ինչ ճամբայ որ ցուցուցեր է
ճշմարտութիւնը քարոզելու, պէտք է որ մենք այն
ճամբովը քալենք, ան մեզմէ աղէկ գիտէ : Ա՛նք
մարդկային միջոցաւ պէտք չէ որ զատ ընթացք մը
բռնենք : Այն մարդը որ դուն հերձուածողու-
թեան համար չարչարեցիր կամ սպաննեցիր . կամ
անանկ վիճակի մէջ ձգեցիր, որ անոր կորուստին
պատճառ եղար . խճմտանք չե՞ս մի ըներ, որ այն
մարդը ինքիրեն մնարնէ, կարելի էր ճշմարտու-
թիւնը ինքըզինքը անոր յայտնել, ու ուղղափառու-
թեան մէջ մեռնէր, որ դուն անոր մարմնաւոր եւ
հոգեւոր կորուստին պատճառ եղար : Եւ Յիսուսի
ոչխարներէն մէկը պակսեցուցիր, որ Յիսուսի ար-
իւնը այն մէկ հատիկ ոչխարին համար ալ թափ-
ուած է : Ի՞նչ սարսափելի յանդգնութիւն . ի՞նչ
սոսկալի համարձակութիւն :

Այս գիշեր ամենքդ ալ ինծի մինակ պիտի ձգէք
փախչիք կըսէ Յիսուս . Պետրոս՝ ես մինչեւ 'ի մահ
քեզնէ չեմ զատուիր կըսէ, Յիսուս երեք անգամ
ուրանաս պիտի կը պատասխանէ : Պետրոս երեք
անգամ կուրանայ, եւ երրորդ անգամին կը նզովէ :
Յիսուս երբ վերնատունը կերեւի, Պետրոսի երե-
սին չի տար . « Սիմոն յովնանու սիրե՞ս զիս » խօսքը

երէք անգամ կը կրկնէ . ոչխարներս դուն արածէ
կըսէ . Պետրոսի երէք անգամ կը սիրեմ քեզ պա-
տասխանելուն ամեն մէկ անգամին :

Եւս օրինակը մեզի յայտնի կը ցուցունէ , որ մէկ
Պետրոսի պէս ուրացող մը՝ եւ ուրացութիւնը երեք
անգամ կրկնող եւ նշողող մը անգամ դարձի կու-
գայ . անոր դաւանութիւնը հաւատոյ վէմ կըլայ
եւ Յիսուս Քրիստոս իր եկեղեցին այն վէմին վրայ
կը շինէ :

Վ երջապէս Յիսուսի սա խօսքը նայէ , անանկ
վարուէ :

“Եւ լոյս յաշխարհ եկի . զի ամենայն որ հաւա-
տայ յիս , ՚ի խաւարի մի մնացդէ : Եւ եթէ որ լուի-
ցէ բանից իմոց , եւ ոչ պահեսցէ , ես ոչ դատիմ
զնա . քանզի ոչ եկի թէ դատեցայց զաշխարհ , այլ
զի փրկեցից զաշխարհ ” :

ՅԵՌԵՄԵՅԱՆ ԴԻՄՈՒԹԻՒՆ

Ճշմարտութիւնը կատարեալ է . մարդս անկա-
տար : Կատարելութիւնը անխախտ է : Թէ որ ան-
կատարութեան հարկաւոր է կատարելութեան մօ-
տենալ՝ պէտք է յառաջադիմութիւն մը ունենայ :
Թէ որ մարդկային ազգին յառաջադիմութիւնը
ուրանանք , պէտք է որ մարդուս կատարելութիւն
տանք . կամ ճշմարտութեան մօտենալը մարդուս
համար չէ ըսենք : Եւս ժամանակը ճշմարտու-

Թեան երկինքէն իջանիլն ալ օգուտ կըլլար: Որովհետեւ կատարելութիւնը ճշմարտութիւնը իր մէջը ունի, կարօտ չէր ըլլար. անկատարութիւնը անխախտ վիճակի մը մէջ անհնար էր կատարելութեան մօտենալու: Բայց Յիսուս կը հաստատէ մարդկային ազգին յառաջադիմութիւն ունենալը. «եղերուք կատարեալք, որպէս եւ հայրն ձեր երկնաւոր կատարեալ է» ըսելով. Թէ որ անհատը կատարելագործութեան կրնայ դիմել, ընդհանրութիւնն ալ կը դիմէ:

Մարդկային ազգը արհեստաւորութեան մէջ յառաջադիմութիւն ստանալը չենք կրնար ուրանալ. բայց երեւակայութեան պտուղներուն մէջ որպէս Թէ մէկ բոլորակի մը մէջ կը դառնայ. ինչպէս բանաստեղծութիւնը, գեղարուեստը, մէկ ազգի մը մէջ կը յառաջանայ կը կորսուի, նորէն ուրիշ ազգի մը մէջ կը ծնի: Այսպէս դարձուած մը ունի. որովհետեւ մէկ մարդուն ձեռքին յարմարութեանը եւ մէկ հոգիին երեւակայութեանը կապուած է, որ իր ձեռքին յարմարութիւնը եւ իր երեւակայութեան վառվառութիւնը ուրիշի չը կրնար հաղորդել. անոր համար հինէրը այսպիսի բաներու մէջ առաջ դացած են, եւ նորերը անոնց չեն հասած: Բայց ան բաները որ մէկ մարդ մը ուրիշի կրնայ հաղորդել, ինչպէս մաթեմատիկայ, մեքենագործութիւն, եւ փիլիսոփայութիւն, եւ այլն, ասոնք շատ յառաջադիմութիւն ստացած են: Սերջապէս մարդկային ընկերութիւնը միշտ յառաջադիմութեան մէջ է:

Բարոյականութիւնն ալ արհեստաւորութեան կը նմանի. իրաւ քրիստոնէութեան առաջին ժամա-

նակներուն մարտիրոսները չունինք , այն սուրբերը
չենք տեսնար , որովհետեւ ոչ ամեն մարդու մարտի-
րոս ըլլալու հարկաւորութիւն կայ եւ ոչ ամեն
մարդ սուրբ կրնայ ըլլալ : Բայց աւետարանին
սկզբունքները աշխարհիս չորս կողմը տարածուած
ըլլալով , ընդհանուր մարդկային ազգին բարոյակա-
նութիւնը քրիստոնեայ երկիրներու մէջ աւելի
շտկուած է : Իրաւ հին ժամանակի ջերմեռան-
դութիւնը չենք տեսնար . բայց աւետարանի ըս-
կզբունքներուն տարածուիլը , ընդհանրութեան
բարոյականութիւնը աւելի մաքուր է հին ժամա-
նակներուն նայելով . որովհետեւ աւետարանը օրէ-
օր կը տիրէ եւ մարդկային ազգը յառաջադիմու-
թեան մէջ է միշտ անոր հասնելու . որ աստուա-
ծային ճշմարտութիւնը ընդհանրութեան մէջ թա-
ղաւորէ :

4989-4995

2013

պից 6.

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0027480

0027480

պից 2,53

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0027476

պից 5

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0027479

0027479

պից 2,52

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0027475

պից 4

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0027478

0027478

պից 2,51

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0027474

0027474

պից 3

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0027477

0027477

պից 1

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0027473

0027473

